

# ПРЫМЕТНІКІ СА ЗНАЧЭННЕМ ‘ТОЎСТЫ’ Ў МАЎЛЕННІ

## БЕЛАРУСАЎ

Скачкова В.А.

*Гомельскі філіял установы адукацыі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі*

*«Міжнародны ўніверсітэт «МІТСО»*

**Анотацыя:** у артыкуле даследуецца выкарыстанне некаторых прыметнікаў лексіка-семантычнай групы ‘тоўсты (тлусты)’ ў сучаснай беларускай літаратурнай мове і беларускіх гаворках; акцэнтуюецца ўвага на арэале распаўсюджання адзінак на тэрыторыі Беларусі, аналізуецца формаўтваральны і словаўтваральны патэнцыял лексем.

**Ключавыя словы:** сучасная беларуская літаратурная мова, дыялектная мова, лексіка-семантычная група, канатацыя, лексіка-словаўтваральны варыянт, вытворныя словы.

Лексіка-семантычная група прыметнікаў з агульным значэннем ‘тоўсты (тлусты)’ прадстаўлена ў артыкуле лексемамі *тоўсты, дзябёлы, пузаты, жырны, гладкі*.

Лексему *тоўсты* (\**тъlstь*) Макс Фасмер лічыць праславянскай па сваім паходжанні; параўн. руск. *толстый*, укр. *товстий*, польск. *tlusty*, чэш. *tlustý* [10]. Гэта адзінка вядома больш на тэрыторыі сучасных усходнеславянскіх і заходнеславянскіх моў. У паўднёvasлавянскіх мовах паняцце ‘тоўсты’ выражаецца лексемамі *дебео* (сербск.), *debeli* (харв.), *дебел* (балг.); параўн. з беларускім прыметнікам *дзябёлы*.

У старажытнарускай мове (*тълстыи, толстыи, тльстыи*) [5], а таксама у старабеларускай мове (*толстый*) [2] прыметнік меў даволі разгалінаваную сістэму значэнняў, у тым ліку выкарыстоўваўся і ў значэнні ‘тоўсты, мажны’.

У гаворках Беларусі лексема *тоўсты* (*таўсты*) пашырана ў значэннях: ‘вялікі, значны ў аб’ёме, папярочным сячэнні’: *Тоўстыя былі браўна* [6];

Вероўка *тоўста*, на ногу накручваюць у лапцех [9]; Граблі цяжкія; брусок вельмі *тоўсты* у ім [1]; ‘які мае мажную, паўнацелую фігуру’: *Тоўсты*, чуць ходзіць [6]; ‘вялікі, мясісты, пухлы (пра часткі цела)’: *Тоўстыя* лыткі [6]; [7]. Ва ўсходнепалескіх гаворках прыметнік *тоўсты* характарызуе ‘нізкі, густы голас, гук’: [9]. Форма жаночага роду *тоўстая* азначае ‘цяжарная жанчына’: Ена не радзіла шчэ, хадзіла такая *тоўстая* [7]. Кароткую форму *тоўста* з гэтым жа значэннем назіраем на Тураўшчыне (*Тоўста* прыехала од его да родзіла сына, увесь бацэня) [9].

У розных рэгіёнах Беларусі выяўляем выкарыстанне вялікай колькасці вытворных ад прыметніка *тоўсты* адзінак са значэннем высокай меры якасці: на Лоеўшчыне – *таўсценны* [11]; на Тураўшчыне – *таўшчэзны*, *таўшчэлезны*, *таўшчэлны*, *тоўсцэлезны* [9]; на Брэстчыне – *товстылюзны* [3]; на Магілёўчыне – *тоўшчэзны* [1]; у паўночна-заходніх гаворках – *таўсцяразны*, *таўшчэнны* [7], *таўсцёразны* [6], *таўстушчы*, *таўсцюшчы* [6]. У паўночна-заходнім рэгіёне непаўнату якасці, змякчэнне і памяншэнне прыкметы характарызуе прыметнік *таўсматы* (Для сваіх год яна *таўсматая*) [6].

Мужчыну, які мае празмерную вагу цела, у народзе называюць *таўсцяком* [6], *тоўстуном* [9], а жанчыну – *таўстухай* [6].

Прыметнік *тоўсты* і вытворныя ад яго адзінкі ў беларускай мове маюць адмоўную канатацыю, характарызуюць чалавека, які не сочыць за здароўем, не любіць фізічную культуру. Аднак у беларускай фразеалогіі прыметнік *тоўсты* (*тлусты*) ўваходзяць у склад адзінак са значэннем чагосьці, што мае каштоўнасць, што хочацца мець, прыдбаць: *тлусты кавалак* ‘што-н. прывабнае, спакуслівае’; *тоўсты кашалёк*, *тоўстая кішэнь* ‘вялікі капітал, багацце’ [4].

Вернемся да пазначанага вышэй прыметніка *дзябёлы* (руск. *дебелый*). Фасмер пацвярджае старажытнасць утварэння гэтага слова, лічыць роднаснымі да гэтай адзінкі *добл*, *доблий*, *доблесть* [10]. Адсюль, верагодна,

паходжанне станоўчай канатацыі лексемы *дзябёлы* ў сучаснай беларускай мове. Прыметнік характарызуе чалавека, які празмерна захапляецца ежай, набраў лішнюю вагу, але і яшчэ ўказвае на чалавека здаровага, дужага, здольнага да фізічнай працы, не хваравітага ([Міхась] глядзеў на шырокія плечы, на *дзябёлю*, налітую сілай постаць майстра. І. Сіўцоў) [8].

Прыметнік *пузаты* мае яркае канататыўнае значэнне, не толькі дае азначэнне чалавека з залішняй вагой, але і характарызуе пэўную форму цела. Адзінка фіксуецца толькі ва ўсходнеславянскай моўнай падгрупе: параўн. руск. *пузатый*, укр. *пузатий*.

У гутарковым маўленні ўсходнепалескага рэгіёна Беларусі *пузаты* не толькі чалавек, але і аб’ёмістыя прадметы: Варэнікі такія *пузатые*, што рука гнецца, душа радуецца [9]. Вытворны дзеяслоў *пузаецць* (*пузаецці*) ‘таўсцець’ заўважаны ў выкарыстанні на паўночнай тэрыторыі Беларусі (Веліка расті, но не *пузацей*) [6].

Нарматыўнымі слоўнікамі сучаснай беларускай мове *пузаты* падаецца як размоўнае ў асноўным значэнні ‘з вялікім жыватом’ і ў пераносным ‘нізкі і шырокі, з пукатымі бакамі’ [8].

Прыметнік *жырны* ‘тоўсты’ паходзіць ад назоўніка *жыр*. Слова старажытнае па паходжанні, сустракаецца ў многіх славянскіх мовах [10]. У гэтай адзінкі на фоне агульнай семы ‘тоўсты’ актуалізуецца сема ‘які ўтрымлівае жыр’.

У народных гаворках паўночна-заходняга рэгіёна *жырны* і дублеты *жырний*, *жырки*, *жыраўны* маюць значэнне ‘які змяшчае шмат жыра, масла’ (*Жырная* малако, як прыпарыш – плёначка бывая) [6]), а таксама ‘тоўсты, тлусты, атлусцелы (пра людзей, жывёл, птушак або часткі цела).’ (*Жырны* чалавек – яму хоць хвораст дай, ён будзя есці, так і скаціна) [6]). На Тураўшчыне *жырны* і дублет *жыроўны* – гэта яшчэ і ‘непераборлівы ў ежы’ (Вон з такое хаты *жыроўное*, што попало едзяць, колісь мекіну тоўклі да елі) [9].

Прыметнік *гладкі* сустракаецца ў многіх славянскіх мовах, этымалагічна звязаны з іншымі мовамі індаеўрапейскай групы, параўн – руск. *гладкий* *гладок*, *гладка*, *гладко*, укр. *гладкий*, др.-руск., ст.-слав. *гладькъ*, балг. *гладък*, сербахарв. *гладак*, славен. *gládak*, чеш., слвц. *hladký*, польск. *gładki*. Роднаснае ... англ. *glad* ‘задаволены, шчаслівы’ [10]. У гэтай адзінкі на фоне агульнай семы ‘тоўсты’ актуалізуецца сема ‘сыты, задаволены жыццём’. Мяркуем, што другаснае значэнне прыметніка развілося на аснове ўяўлення простага народа аб добрым і шчаслівым жыцці пры ўмове наяўнасці ў іх дастатковай колькасці ежы, параўн з англійскім *glad*. Лішняя вага ў народзе доўгі час атаясамлівалася з дастаткам.

У такім значэнні адзінка фіксуецца ў многіх рэгіёнах Беларусі: паўднёва-заходні рэгіён – *гладкі* [9]; паўночна-заходні рэгіён – *глаткі*, *глаткый* (Баба зрабілася *глаткая* такая) [6]. На Тураўшчыне назіраюцца адзінкі-варыянты са значэннем большай інтэнсіўнасці якасці – *гладзезны*, *гладзелны* (Вон буў нічогенькі, а вона – *гладзезна!*) [9]. Таксама і на Гродзеншчыне фіксуем – *гладючы* (Зробыўся *гладючы* і баба *гладючая*) [6].

Мае станоўчую канатацыю вытворны назоўнік *гладзь*, варыянт *гладзюша* ‘вельмі поўная жанчына’ (*Гладзь* такая яго молодзіца) [9]. Так называюць жанчыну, якая прываблівае сваёй паўнатай. Адмоўную ацэнку і людское асуджэнне выражаюць адзіночкавы назоўнік *гладосць* і множналікавы *глагошчы*, ужываююца ў значэнні ‘паўната’ (Што воны завідуюць *глагошчам!* Худа здравейша.), а таксама назоўнік *гладун* (*гладуха* ж.) (Така *гладуха* ты, аж не хорошэ) [9].

Слоўнікамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы слова *гладкі* падаецца з паметай ‘размоўнае’ [8].

Такім чынам, у адрозненні ад літаратурнай мовы, дыялектнае маўленне валодае большай семантычнай ёмістасцю, большай свабодай выбару сродкаў для выражэння сэнсавых, стылістычных і эмацыянальных адценняў значэння. Менавіта народнае маўленне з’яўляецца асновай зараджэння

эмацыянальна-ацэначнай лексікі. Таму што ў дыялектным асяродку засяроджваецца найбольшы набор сродкаў экспрэсіўнага выражэння, што звязана з агульным павышаным тонусам дыялектнага маўлення.

## ЛІТАРАТУРА

1. Бялькевіч, І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І.К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. — 512 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. А.М. Булыкі: Нац. акад. навук Беларусі; Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск: Беларуская навука, 1982-2017. Т. 1-37. [https://knihi.com/none/Histarycny\\_slounik\\_bielaruskaj\\_movy\\_zip](https://knihi.com/none/Histarycny_slounik_bielaruskaj_movy_zip).
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Склад. Аляхновіч М.М. і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
4. Лепешаў, І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі. – 2008.
5. Матэрыялы для Словаря древнерусского языка [Текст] / труд И. И. Срезневского. – Москва: ГИС, 1958. Т. 1-3.
6. Слоўнік беларускіх гаворак паўднёва-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5-ці т. / Уклад. Ю.Ф. Мацкевіч, А.І. Грынавецкене, Я.М. Рамановіч і інш.; Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч / Мінск: Навука і тэхніка, 1979-1986. Т. 1-5.
7. Сцяшковіч, Т.Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т.Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 618 с.
8. Глумачальны слоўнік беларускай мовы / Пад агульн. рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрат Крапіва): У 5-ці т. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. Т. 1-5. <https://www.skarnik.by/tsbm/20543>.
9. Тураўскі слоўнік: У 5-ці т. / [Склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін]. — Мінск: Навука і тэхніка, 1982-1987.
10. Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка : в 4 томах / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; 4-е изд., стер. –

Москва : Астрель : АСТ, 2007. <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>.

11. Янкова, Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т.С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

